

А.А. Сидорчук, к.е.н., викладач

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна

МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА РЕАЛІЇ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено світові моделі державного соціального страхування, окреслено перспективи їхньої реалізації в Україні.

Ключові слова: державне соціальне страхування, моделі державного соціального страхування, макроекономічні індикатори

Постановка проблеми. Організація соціального страхування визначається моделями соціального захисту, проголошеними тією чи іншою державою. При цьому останні визначають ще й систему фінансових відносин у суспільстві. Так, якщо реалізується модель «мінімальної держави», то соціальна функція держави виявляється слабо і фінансових ресурсів для її реалізації потрібно менше, а отже, рівень оподаткування в економіці буде невисокий (наприклад, країни Північної Америки). Навпаки, якщо суспільство будує соціальноорієнтовану (змішану) державу з широко вираженою соціальною функцією, то потреба у фінансових ресурсах для неї зростає, а отже, рівень оподаткування в економіці буде вищий (наприклад, країни Скандинавії чи континентальної Європи). Виникає потреба згрупувати існуючі моделі соціального страхування в ринкових умовах та проаналізувати можливість їхнього використання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування теоретичних засад соціального страхування зробили такі зарубіжні науковці, як У. Беверідж, О. фон Бісмарк, Р. Ноузік, Дж. Ролз й ін. Серед українських дослідників варто назвати О. Василика, Б. Надточія, М. Шаварину, Н. Шаманську, С. Юрія та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес науковців до економічних аспектів функціонування соціальної сфери суспільства, питанням макроекономічних передумов функціонування державного соціального страхування приділено недостатньо уваги.

Мета статті. Практика свідчить, що платники страхових внесків в нашій державі сприймають діючі ставки оподаткування як високі. Крім того, сама система соціального страхування у країні побудована при наявності певної кількості пільг, що не дозволяють оподаткувати весь фонд оплати праці в економіці [1]. Одна з причин такого стану, на наш погляд, – це відсутність необхідних макроекономічних умов функціонування системи державного соціального страхування в Україні. Головною метою даної роботи є підтвердження або спростування даної тези.

Виклад основного матеріалу. У країнах-членах Європейського Союзу домінують чотири основні моделі соціального захисту: континентальна (модель Бісмарка), англосаксонська (модель Беверіджа), скандинавська і південно-європейська [2].

Ступінь використання соціального страхування у кожній з названих моделей відображено у табл. 1. Найбільшого поширення й організаційного забезпечення соціальне страхування набуло при реалізації континентальної моделі соціального захисту.

Місце і роль соціального страхування в моделях соціального захисту населення

Модель соціального захисту (країни поширення)	Місце і роль соціального страхування	Особливості
Континентальна, або модель Бісмарка (Німеччина, Австрія)	Визначальна, оскільки побудована на принципах: <i>професійної солідарності</i> (існування внесків до страхових фондів, поширюється на всіх членів родини застрахованого та ін.); <i>субсидіарності</i> (страхові фонди є самоврядними і представляють інтереси усіх соціальних партнерів); <i>обов'язковості</i> участі населення	Розвиток страхування у разі безробіття, тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків на виробництві, пенсійне та медичне страхування
Англосаксонська або модель Беверіджа (Англія, Ірландія)	Допоміжна, побудована на засадах: <i>універсальної солідарності</i> (охоплювала все населення, а не лише застрахованих осіб, що зумовлює низький рівень страхових виплат), тобто вимога <i>обов'язковості</i> не висувається; <i>єдності</i> (за основу визначення розмірів допомоги взято не величину сплачених внесків, а встановлений мінімальний рівень потреб людини); <i>інтеграції</i> (диференціації джерел фінансового забезпечення соціального захисту населення)	Поширено страхування у разі безробіття, тимчасової втрати працездатності
Радянська (крайній лівий вияв англосаксонської) (СРСР)	Формальна, соціальне страхування побудоване на засадах англосаксонської моделі. Страхові внески повністю покладені на підприємства	Поширено страхування у разі хвороб, нещасних випадків на виробництві, пенсійне страхування
Скандинавська (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія)	Незначна, модель побудована на засадах англосаксонської з наданням переваги принципу <i>інтеграції</i> бюджетним коштам. Страхування охоплює лише безробітних. Переважно використовуються внески працевластців	Розвиток лише соціального страхування у разі безробіття, медичне страхування (Фінляндія)
Південно-європейська (Італія, Іспанія, Греція, Португалія)	Допоміжна, побудована на засадах англосаксонської	Поширено страхування у разі безробіття, тимчасової втрати працездатності, пенсійне страхування

У «чистому» вигляді жодна із зазначених моделей соціального захисту не зустрічається; соціальне страхування як складова фінансового механізму соціального захисту населення більшою чи меншою мірою, відображено в усіх моделях. У більшості держав можна знайти риси, що свідчать про поєднання континентальної й

англосаксонської моделі. На основі досліджень науковців Е. Ковжарової [3], Ю. Павленка [4] та О. Сергієнка [5], подамо такий поділ країн на групи:

а) країни, де переважає скандинавська модель соціального захисту (Північна Європа). Соціально-демократична модель скандинавських країн виявляється в тому, що держава бере на себе значну частку відповідальності за соціальний захист населення, а глобальним економічним завданням визначає досягнення повної зайнятості. При цьому основна частка витрат у сфері соціального захисту фінансується через бюджетну систему держави;

б) країни, де переважає континентальна модель соціального захисту (континентальна Європа, Північна Америка). Проблеми соціального захисту переважно вирішуються між підприємцями і найманими працівниками в особі профспілок. Втручання держави у цю сферу незначне, переважно через запровадження програм мінімального медичного (для всього населення) та фінансового (для безробітних) забезпечення. Основна частка витрат на соціальний захист населення здійснюється через систему страхових компаній;

в) країни, де застосовуються англосаксонська і континентальна моделі соціального захисту населення з переважанням останньої (Австрія, Швейцарія, Німеччина). В цих країнах реалізуються моделі, що базуються на змішаному державно-приватному вирішенні соціальних проблем, де відповідальність окремого підприємця замінює система їхньої обов'язкової колективної відповідальності під контролем держави;

г) країни, де застосовуються англосаксонська й континентальна моделі соціального захисту населення з переважанням першої (Англія, Ірландія). Передбачено, що у визначених випадках (хвороба, пенсійний вік, смерть, пологи і т. ін.) кожний громадянин має бути охоплений соціальною грошовою допомогою, основним джерелом фінансування якої стають бюджети різних рівнів. У цих країнах реалізується широке коло соціальних програм, ніж у країнах Північної Америки. Головне завдання держави, яке вона ставить перед собою, – це забезпечення мінімального доходу громадян.

На наш погляд, розглядаючи будь-яку модель соціального захисту, потрібно аналізувати не лише принципи її побудови, а й необхідні умови та обмеження щодо функціонування цієї моделі. Так, умови, які сприяють розвитку континентальної моделі соціального захисту, а отже й соціального страхування, визначаються індикаторами економічного розвитку держави (табл. 2.)

Таблиця 2

Макроекономічні індикатори оцінювання передумов існування соціального страхування

Індикатор	Економічна інтерпретація впливу на систему соціального страхування
ВВП на душу населення	Фінансові можливості системи тим більші, чим вищий показник.
Темп економічного зростання	Вплив аналогічний до впливу попереднього показника.
Рівень безробіття	Оберненопропорційний зв'язок. Чим вищий показник, тим менші фінансові можливості системи.
Рівень інфляції	Вплив аналогічний до впливу попереднього показника.
Дефіцит бюджету	Його наявність або великий розмір може спонукати до ширшого використання системи соціального страхування.

Подамо характеристику таких індикаторів, вміщених у табл. 2:

– показник ВВП на душу населення. Вибір зумовлений тим, що це узагальнений показник, який визначає результативність економіки тієї чи іншої країни, слугує мірилом добробуту населення в ній та використовується для порівняння економік світу. До того ж аналіз показав, що джерелом утворення фінансових ресурсів соціального страхування є ВВП, тому його обсяг (і рівень ВВП на душу населення як похідний) визначатиме можливості системи соціального захисту;

– рівень економічного зростання. Цей показник характеризуватиме можливості для розвитку моделі соціального захисту на перспективу – зниження індикатора звужує їх і навпаки;

– рівень безробіття. Використання цього показника зумовлене джерелом формування ресурсів соціального страхування – величиною заробітної плати та кількістю платників страхових внесків (найманих осіб), що також визначатиме фінансові можливості системи. Дія цього показника обернена до попереднього: чим він вищий, тим можливості соціального страхування зменшуються, і навпаки;

– рівень інфляції. Цей індикатор дасть змогу порівняти обсяги фінансових ресурсів за реальним, а не за номінальним співвідношенням. Без його врахування можливості системи фінансового страхування будуть оцінені необ'єктивно – в абсолютному виразі вони можуть суттєво збільшуватись, але якщо це супроводжується знеціненням грошової одиниці у країні, то висновок про збільшення фінансових ресурсів без урахування рівня інфляції не є повністю об'єктивним;

– показник дефіциту бюджету. Прямого відношення до умов функціонування системи соціального страхування він не має, лише опосередковане. Наявність дефіциту зменшує можливості англосаксонської моделі соціального захисту населення і може стати однією з причин відмови від неї та переходу до континентальної. Лише моніторинг показника покаже, чи існують передумови до такого переходу в країні у майбутньому.

Аналіз описаних вище п'яти індикаторів (показників) проведений для країн, які, залежно від поширення тієї чи іншої моделі соціального захисту, розподілено на чотири групи, визначить передумови для функціонування континентальної моделі (системи соціального страхування) в Україні. Групування середніх значень даних індикаторів здійснено у табл. 3.

Таблиця 3

Макроекономічні показники моделей соціального захисту населення ¹

Показник ²	Континентальна	Англосаксонська	Скандинавська	Південно-європейська	США	Україна
ВВП на душу населення, дол. США	24460	23250	23580	18207	32656	4012
Рівень економічного зростання, %	1,84	3,63	2,18	2,27	3,56	0,32
Рівень безробіття, %	5,72	8,00	7,70	11,34	5,10	4,74
Рівень інфляції, %	2,90	3,31	2,42	5,10	3,24	13,50
Дефіцит бюджету, %	6,70	2,01	9,10	16,3	14,03	8,30

¹ Складено автором на основі джерел [6–14]

Як видно з наведених даних, держави, де:

а) набула поширення континентальна модель соціального захисту (Німеччина, Австрія, Швейцарія), характеризуються нижчим, порівняно з іншими моделями, рівнем економічного зростання (менше, ніж 2%) і безробіття (6%); помірною інфляцією (3% на рік) та дефіцитом бюджету в розмірі 7% від його надходжень;

б) застосовується англосаксонська модель, мають найнижчий серед країн з іншими моделями дефіцит бюджету (майже 2%), найвищі темпи економічного зростання (майже 4%), помірну інфляцію (3%) й один з найбільших показників безробіття (8%);

в) взято за основу скандинавську модель, мають один з найвищих показників дефіциту бюджету (9%), найнижчу серед країн з іншими моделями інфляцію (2,4% на рік), високий рівень безробіття (майже 8%) та невеликий середній щорічний темп економічного зростання (2,2%);

г) використовується південноєвропейська модель, мають одні з найгірших макроекономічних показників: високі темпи інфляції (5,1%), великий розмір бюджетного дефіциту (понад 16%), високий рівень інфляції (понад 11% на рік) і низький рівень ВВП на душу населення (18,2 тис. дол. США);

д) впроваджується система приватного соціального страхування (зокрема, у США), мають один з найбільших (якщо не враховувати Україну) дефіцитів бюджету (14%) та в них створено умови, які певною мірою подібно до англосаксонської моделі.

Держави, що вибрали як джерело фінансування системи соціального захисту бюджетні кошти (скандинавська модель), стають, як правило, на шлях дефіцитних державних фінансів (9% доходів бюджету). В довгостроковому періоді добробут населення не має погіршуватись, а в умовах незначного зростання економіки (2,2% на рік) і майже такого самого рівня інфляції (2,4%) без збільшення дефіциту бюджету цієї мети досягти важко. Водночас чисельність безробітних втрачає свою актуальність: платниками податків стають передусім підприємства і держава основну увагу зосереджує на створенні сприятливого інвестиційного клімату в економіці. Через це тут чисельність безробітних, порівняно з країнами з іншими моделями соціального захисту, більша (майже 8%). Держави, що вибрали як основне джерело фінансування соціального захисту населення систему страхування (континентальна модель), змушені проводити політику активної зайнятості населення, адже воно є основним платником внесків до неї. Через це тут чисельність безробітних дещо нижча, ніж у країнах іншими моделями (5%). Менший тягар соціальних видатків на бюджет зумовлює нижчу його дефіцитність (7%).

Держави з англосаксонською моделлю, збільшення добробуту населення досягають шляхом дефіцитності бюджету, оскільки вони комбінують його кошти як джерела фінансового забезпечення соціального захисту з коштами системи соціального страхування, поділивши тягар соціальних видатків між цими ланками державних фінансів. Тут простежується щорічне зростання економіки (3,6%). Тому не має важливого значення, порівняно з державами з континентальною моделлю чисельність безробітних (8% проти 5%).

Приватна система соціального страхування може існувати в умовах високих темпів економічного розвитку (майже 4%) та незначного рівня безробіття (5% працездатного населення). Великий дефіцит бюджетних коштів (14%), який спостерігався у цей період, прямо не стосувався системи соціального захисту і був зумовлений тим, що за основу макроекономічної політики у США в 90-х рр. XX ст. адміністрація У. Клінтона взяла кейнсіанські погляди щодо дефіцитних фінансів. Інші макроекономічні індикатори цієї моделі аналогічні до англосаксонської моделі. Враховуючи кількість офіційно зареєстрованих безробітних (менше, ніж 5%) та дефіцит бюджетних коштів (8%), визначимо можливість впровадження в Україні континентальної, скандинавської

або південноєвропейської моделі соціального захисту населення. На перший погляд, передумови для застосування континентальної моделі видаються найбільш вірогідними: дефіцит бюджетних коштів і кількість безробітних в нашій державі аналогічні до того, що спостерігається у країнах континентальної Європи. Проте не порівняними є темпи знецінення грошової одиниці й темпи зростання економіки. З тих самих причин економіка України не може забезпечити реалізацію також скандинавської моделі. До того ж дефіцит бюджетних коштів в Данії, Швеції чи Фінляндії (9%) спричинений великою часткою соціальних видатків (передусім виплатою пенсій), а в Україні і без видатків ПФУ дефіцит становить 7% доходів бюджету.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок про підтвердження висунутої нами тези, про відсутність необхідних макроекономічних умов функціонування системи державного соціального страхування в Україні. Індикатори, які характеризують макроекономічний стан нашої держави, не дають змоги порівняти її з жодною з країн, де використовуються інші моделі. Інакше кажучи, існування соціального страхування як складової соціального захисту населення в Україні відбувається в умовах, не характерних для жодної з розглянутих держав. Особливо чітко це можна простежити при порівнянні середньодушових доходів населення (які у 4 рази менші від найближчого показника країн Південної Європи), темпів зростання економіки (які у 6 разів менші від показника країн континентальної моделі соціального захисту) та рівня інфляції (який у 2 рази вищий від рівня країн Південної Європи).

Список використаних джерел

1. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах і фактах [Електронний ресурс] / Міністерство праці та соціальної політики України, Пенсійний фонд України. – К., 2006. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Системні вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP. – Назва з титул. екрану.
2. Антропов В. В. Экономические модели социальной защиты населения в государствах ЕС : автореф. дисс. на соискание уч. ст. д.э.н. : спец. 08.00.14 «Мировая экономика» [Електронний ресурс] / В. В. Антропов. – М., 2007. – 20 с. – Режим доступу : <http://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/a/886/File/antropov.pdf>
3. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні / О. Сергієнко // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 31–37.
4. Ковжарова Е. Особливості застосування найбільш поширених моделей фінансування системи охорони здоров'я. Практичні висновки для України / Е. Ковжарова // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 11. – С. 31–38.
5. Павленко Ю. Світовий досвід функціонування систем соціального страхування. Уроки для України / Ю. Павленко // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 6. – С. 30–37.
6. Eurostat Yearbook 2002. Luxemburg, 2002. [Електронний ресурс] / Європейський союз. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
7. Finland – 2011 [Електронний ресурс] / USA CIA World Factbooks, the United Nations Statistical Office, The Library of Congress Country Studies and other sources. – Режим доступу : <http://www.theodora.com/wfbcurrent/finland/index.html>
8. Germany – 2011 [Електронний ресурс] / USA CIA World Factbooks, the United Nations Statistical Office, The Library of Congress Country Studies and other sources. – Режим доступу : <http://www.theodora.com/wfbcurrent/germany/index.html>

9. Greece – 2011 [Электронный ресурс] / USA CIA World Factbooks, the United Nations Statistical Office, The Library of Congress Country Studies and other sources. – Режим доступа : <http://www.theodora.com/wfbcurrent/greece/index.html>

10. Spain – 2011 [Электронный ресурс] / USA CIA World Factbooks, the United Nations Statistical Office, The Library of Congress Country Studies and other sources. – Режим доступа : <http://www.theodora.com/wfbcurrent/spain/index.html>

11. Sweden – 2011 [Электронный ресурс] / USA CIA World Factbooks, the United Nations Statistical Office, The Library of Congress Country Studies and other sources. – Режим доступа : <http://www.theodora.com/wfbcurrent/sweden/index.html>

12. Ukraine – 2011 [Электронный ресурс] / USA CIA World Factbooks, the United Nations Statistical Office, The Library of Congress Country Studies and other sources. – Режим доступа : <http://www.theodora.com/wfbcurrent/ukraine/index.html>

13. United_kingdom – 2011 [Электронный ресурс] / USA CIA World Factbooks, the United Nations Statistical Office, The Library of Congress Country Studies and other sources. – Режим доступа : http://www.theodora.com/wfbcurrent/united_kingdom/index.html

14. United_states – 2011 [Электронный ресурс] / USA CIA World Factbooks, the United Nations Statistical Office, The Library of Congress Country Studies and other sources.– Режим доступа : http://www.theodora.com/wfbcurrent/united_states/index.html